

Peter L. Berger ve Anton C. Zijderveld'in "Şüpheye vg" Kitabı zerine EleŐtirel Bir Okuma

Abdülbaki Dede*

Orcid ID: 0000-0001-6693-6598

Son yıllarda dine ve çeşitli inanç pratiklerine dair küresel lkte artan toplumsal ve akademik bir ilginin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu durumu, yalnızca belirli bir toplumun kendine özgü kültürel ve tarihsel bağlamıyla sınırlı tutarak anlamlandırmaya çalıŐmak, kültürler ve toplumlar arası etkileŐimin hızlı ve yoğun olduğu bir çağda kavrayıŐımızı da sınırlandıran bir giriŐim olacaktır. Ülkemiz özelinde düşünüldüğünde, fundamentalizm/radikalizm gibi konular akademik açıdan belirli bir oranda ilgi çekici bulunmasına karşın rltivism kavramına gereken önemin verilmediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, her iki kavramın birbirleri ile olan iliŐkelerini, toplumsal ve ahlâki açıdan ortaya çıkardıkları riskler bağlamında ele alan çalıŐmalara rastlamak pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, aŐađıda eleŐtirel bir biçimde incelediğimiz Peter L. Berger ve Anton C. Zijderveld'in "Şüpheye vg" adlı çalıŐmalarını, fundamentalizm ve rltivismi ele alıŐ biçimleri itibariyle, ufkumuzu geniŐletecek bir tartışma olarak değerlendirebiliriz.

Berger ve Zijderveld'in bu çalıŐması 2009 yılında yayımlanmıŐ olsa da Türkçeye 2018 yılında Kadir Canatan, Raşit Bal ve Hasan Yar tarafından tercüme edildi. Bazı yabancı gazete ve dergilerde yayımlanan tanıtım yazıları dıŐında kitap hakkında Şimdiye kadar geniŐ bir değerlendirme yazısının ya da eleŐtirel bir okumanın yayınlanmadığı söylenebilir. Her ne kadar 2009 yılından günümüze küresel ve bölgesel anlamda, Peter L. Berger ve Anton Zijderveld'in bu kitaptaki ilgi alanlarıyla doğrudan kesiiŐen önemli geliŐmeler olmuŐ ve üzerine konuŐulacak birçok güncel husus ortaya çıkmıŐ olsa da, genel olarak çalışma boyunca sunulan teklif geçerliliğini korumuŐtur denebilir.

* Basın ve Enformasyon Uzmanı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı; Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora ğrencisi, abdulbakidede@hotmail.com.

Din sosyolojisi alanında çalışmalarıyla bilinen ve geçtiğimiz yıl hayata veda eden Peter L. Berger, akademik yaşamının ilk safhalarında sekülerleşme teorisine katkı yapan bir isim olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte kendisi, “1950-60’larda tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından yazılan sekülerleşme teorisi şeklinde isimlendirilen literatürün yanıldığını” ve modernleşme ile birlikte bireysel ve toplumsal seviyede dinin gerileyeceğine ilişkin fikrin yanlış olduğunu öne sürmüştür.¹ Sekülerleşme teorisinin bazı temel yönlerinin geçerliliğini koruduğunu belirtse de modernitenin zorunlu olarak dinin gerilemesine neden olmayacağına ilişkin düşüncesi, Berger’in din ve modernite arasındaki ilişkiyi, çok boyutlu ve karmaşık bir mahiyeti göz önünde bulundurarak ele almasını sağlamıştır. Ayrıca, dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki dinî canlanma örneklerini de, Batı Avrupa’nın büyük bir bölümünü istisna kabul ederek sunmuştur. Gerek Evanjelik hareketler gerekse İslâmî hareketlerin çoğu, modernleşen ya da modern kentlerde ortaya çıkması bakımından Berger’in ilgisini çekmiş ve dinî canlanmaya birer örnek olarak ele alınmıştır.² Şüpheye Övgü kitabında da dinî canlanma tezi tekrarın dile getirilmekte ve bu kapsamda modern çoğulculuk tipine özel bir önem atfedilmektedir. Bu bağlamda Berger ve Zijderveld, modern çoğulcu toplumların, tarihin belirli dönemlerinde rastlanabilecek bazı çoğulculuk örneklerinden farkını, söz konusu olgunun kapsama alanı, kitlesel eğitim, modern iletişim araçları, kentleşme gibi hususlar bağlamında ele almaktadır.³

Modern dönemdeki çoğulculuğun, birey merkezli bir tercih bolluğu ve seçim yapma zorunluluğu ile birlikte somutlaşması bakımından, tarihin belirli dönemlerindeki diğer çoğulculuk örnekleriyle arasında önemli bir farkın bulunduğu aşikârdır. Başka bir deyişle, “kaderci” olarak nitelenen geçmiş toplumların yerini alan modern toplumlar, tercihlerin çoğaldığı ve tercihlerde bulunmanın yaşamsal faaliyetin merkezinde yer almaya başladığı bir dönemi somutlaştırmaktadır. Yaşadığımız bu çoğulculuk çağında, kural ve tercihlerdeki çeşitliliğin, her türlü ahlâkî seçimin müphemleşmesine neden olduğunu söylemek de mümkün hale gelmiştir.⁴ İçinde bulunduğumuz çağ, hiç olmadığı kadar fazla seçim özgürlüğü sunarak, bireyi tercihlerinin sorumluluğu altında ezilmeye mahkûm etmektedir. Birey bir yandan

¹ Peter L. Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 11-32.

² Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, 11-32.

³ Peter L. Berger, Anton C. Zijderveld, *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*, çev. Kadir Canatan, Raşit Bal, Hasan Yar (İstanbul: Açılım Kitap, 2018), 22.

⁴ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 33.

kendisine tercihler konusunda bir reçete sunacak otoritelere (hatta fundamentalizme) özlem duyarken, diğere yandan her türlü otoriteye yönelik artan bir şüphenin kıskacında görünmektedir.

Peter L. Berger, daha önce Thomas Luckmann'la birlikte ele aldıkları ve modern "anlam krizinin" temelinde yatan unsur olarak gördükleri "çoğulculuğu" bu kez işte bu tercih bolluğu açısından değerlendirmiştir.⁵ Berger ve Zijderveld, çalışmalarının ilk bölümünü "Modernitenin Tanrıları" olarak adlandırmış ve burada, çoğulculuğun birey ve toplum üzerindeki anlamlarını, kaderci ve modern toplumların tercihler ve özgürlük bakımından farklarını, bireysel ve toplumsal anlamda modernitenin dinî yaşam üzerindeki etkilerini irdelemişlerdir. Bir başka makalesinde Berger, hem sekülerliğin hem de çoğulculuğun, moderniteye karşı gelişen tepkiselliklerin birçoğundan nasibini aldığını belirterek özellikle çoğulculuğu hedef alan karşı tepkileri, bireyin "ruhunun derinliklerinde bir 'kesinlik' ve 'inanç' arzusu" kaynaklı ortaya çıkan olgular olarak değerlendirmiştir.⁶ Çoğulculuğun "inanç yerine şüpheciliği, kapalılık yerine kurala dayalı bir açıklığı teşvik" ettiğini belirterek, fundamentalizmin ortaya çıkışındaki temel sosyal mekanizmayı çoğulculuk ekseninde açıklamıştır. Bu anlamda, Berger'in "din alanında mutlak kesinlik artık erişilebilir durumda değildir; dinî topluluklar artık 'şüphe'nin modern insana getirdiği yükü taşımak zorundadır" şeklindeki ifadeleriyle somutlaşan "Şüphe'ye Övgü"sünün işaretlerini, daha önceki çalışmalarında da tespit etmek mümkündür.⁷

Berger ve Zijderveld, günümüz toplumlarının tercih yapma zorunluluğu karşısındaki durumunu, Arnold Gehlen'in "ön cephe ve arka cephe davranışları" kavram çiftinden yararlanarak ele almıştır. Sorgulanmayan, olduğu gibi kabul edilen ve daha çok geleneğin eseri olan arka cephe davranışları, her ne kadar bireyin hayatını oldukça kolaylaştırırsa da; modernitenin, bireyi daha çok aktif bir biçimde karar vermesi gereken, onu bilinçli tercihlere zorlayan ön cephe davranışlarının yükselişte olduğu bir yaşamı vazettiğine vurgu yapmakta ve Sartre'in "insan özgürlüğe mahkûmdur" deyişini hatırlatmaktadır. "Özgürlüğe mahkûmiyeti", çalışmada tartışıldığı bağlam açısından daha açık bir biçimde anlamak için Zijderveld'in

⁵ Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (Ankara: Heretik Yayınları, 2016), 44.

⁶ Peter L. Berger, "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 75-93.

⁷ Berger, "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", 90.

“Soyut Toplum” adlı çalışmasına bakılabilir. Zijderveld bu eserinde, Sartre’in özgürlük anlayışını ya da daha kapsayıcı bir biçimde Varoluşçu açıdan özgürlük kavramını, “insanı sosyal çevresinin dışına yerleştiren ve tüm önemi bireyin varlığı üzerine toplayan tipik bir burjuva felsefesi” olarak görmüştür.⁸ Zijderveld’e hak verildiğinde özgürlüğe –önüne serilen her türlü tercihin meşakkatine mecburen katlanarak- mahkûm olan modern bireyin, rölâtivizmin ve ahlâki müphemliğin ortasındaki durumu daha iyi anlaşılacaktır. Bir diğer ifadeyle modern birey, özgürlüğün bu mahkûmiyeti ile fundamentalizmin eziciliği arasında bir seçim yapmaya itilmiş görülmektedir.

Berger ve Zijderveld’in modern bireysel özgürlük anlayışı ekseninde ele aldıkları tercih yapma zorunluluğu, bir nevi her türlü özgürlüğü her an ilga etme kapasitesine sahip olduğunu savundukları bir şüphesizlik durumu olarak, mutlak inançlara ya da fundamentalizme giden kapıyı da aralıyor görünmektedir. Daha çok postmoderniteye atfediyor olsa da Bauman’ın bu konuda ileri sürdüğü argüman, Berger ve Zijderveld’in yaklaşımını daha anlamlı kılıyor:

Köktencilik, cazibesini, mühtedilerini tercih ıstırabından kurtarma vaadinden alıyor. Sonuçta insan burada bütün öteki otoritelere son veren, yüceliğinden kuşkulanılmayan bir otorite buluyor. İnsan, hayatta küçük ya da büyük belli bir konuda karar alacağı zaman nereye bakacağını ve oraya bakmakla doğru olanı yaptığını ve dolayısıyla da risk alma dehşetinden kurtulduğunu biliyor.⁹

Gerek Bauman’ın gerekse Berger ve Zijderveld’in bu açıklamalarına temkinle yaklaşmak daha isabetli olacaktır. Zira mutlak bir inancı, tercih zorunluluğundan ya da dehşetinden bir kaçışın vardığı ilk durak olarak adlandırmak yerine, uzun bir arayışın ve bilinçli tercihlerin nihayetinde teslim olunan bir tür ‘şüphesizlik durumu’ olarak da tavsif etmek mümkündür. Yine de toplum içerisindeki genel eğilimler düşünüldüğünde, bu saydıklarımızın istisna kabilinden sınırlı birer örnek olduğunu akıldta tutmak gerekir.

Berger ve Zijderveld, çalışmalarının ilerleyen bölümlerinde sırasıyla “şüpheden şüphe etmeyen” rölâtivizmin dinamiklerini, şüpheyeye hiç yer bırakmayan fundamentalizmin temel niteliklerini ve bu yönleriyle her ikisinin

⁸ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, çev. Cevdet Cerit (İstanbul: Pinar Yayınları, 1985), 219.

⁹ Zygmunt Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 273-274.

de Hoffer'den ilhamla "kesin inançlılık" ¹⁰ olarak adlandırabileceğimiz noktaya varan durumlarını ele almakta; bunların ardından, orta yol olarak gördükleri ve koşullarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koydukları "ılımlılık politikasına" odaklanmaktadır. Özellikle rölâtivizmin dinamikleri bağlamında ele aldıkları hususlar, güncel bir postmodernizm eleştirisi olarak önemli görünmekte ve bu bahsi biraz daha açmamızı gerekli kılmaktadır.

Postmodernitenin "meta anlatılara" ¹¹ inanmazlık ya da bu anlatıların artık meşruluğunu veya güvenilirliğini kaybettiği bir dönem olarak tanımlandığı hatırlanursa, Berger ve Zijderveld'in tasviri kapsamında bir meta anlatı sayılabilecek her türlü inanış ya da "anlam stokunun" giderek öznelleşen bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Berger ve Zijderveld'in dikkat çektikleri üzere, bu öznelleşimin rölâtivizmi ortaya çıkaran temel yönelim olduğu açıktır. Konuyu Durkheimcı bir pozisyondan değerlendiren, Berger ve Zijderveld'in rölâtivizmi toplumsal uzlaşma ve dayanışma açısından oldukça riskli buldukları anlaşılmaktadır. Haklı olarak, rölâtivist bir tutumla sübjektif ahlâkın bu denli yüceltilmesinin kamusal ahlâkın çökmesine, hatta ahlâkın "kamusal bir mesele olmaktan çıkmasına" ve "dekadans" ihtimaline dikkat çekmektedirler. Buna ek olarak Berger ve Zijderveld, rölâtivizmin "kolektif ahlâkiklikten ziyade bireysel ahlâkiliğe yaptığı vurguyla, nihilizme bir çağrı" olduğunu belirtmektedir. ¹² Gellner gibi düşünürlerin rölâtivizme ve içinde barındırdığı nihilizme, hatta postmodernizme yönelik "geçici bir heves" tanımlaması yapması göz önünde bulundurulduğunda, Berger ve Zijderveld'in kaygılarını abartı olarak değerlendirmek de mümkündür. ¹³

Berger ve Zijderveld'in çalışmasına göre rölâtivizm ve onu vazeden postmodernitenin öznel ahlâk anlayışı karşısında fundamentalizm yer almaktadır. Bununla birlikte, hem fundamentalizm hem de rölâtivizm

¹⁰ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkal Günür (İstanbul: Plato Film Yayınları, 2011).

¹¹ "Postmodern Durum" adlı çalışmasında Lyotard, meta anlatıları, toplumsal yaşamı bütüncül bir biçimde açıklama ve ona yön verme hedefindeki idealler olarak nitelemektedir. Söz konusu anlatılar, önceleri meşruiyetini kendi konularının sorgulanamazlığı ile sağlamaktaydılar. Fakat postmodern dönemde, bilim ve tekniğin uç noktaya erişmeleri, "performativite, işlevsellik ve verimlilik" gibi ilkelerin ön plana alınması ve bilginin araçsallaşması gibi hususlar, epistemolojik olarak söz konusu ideallerin geçerliliğini temin eden meta anlatıların meşruiyetini kaybetmesine ve temelden sorgulanmasına neden olmuştur. "Meta anlatı" kavramı ve postmodern dönemde bilginin meşrulaştırılmasına ilişkin tartışma hakkında daha fazla ayrıntı için bkz.: Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2014), 74-103.

¹² Berger, Zijderveld, *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*, 76.

¹³ Ernest Gellner, *Postmodernizm İslâm ve Us*, çev. Bülent Peker (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994), 105.

birbirleri ile yakından ilişkili ve benzer süreçlerin ürünü olarak ele alınmaktadır. Toplumsal dayanışmaya yönelik tehditleri ve modernitenin bir ürünü olmaları bakımından kavramlar arasında kurulan bağlantılar, üzerinde dikkatle durulması gereken bir ikilik olarak öne çıkmaktadır. Fundamentalizmin, rölâtivizmden kaçışın varabileceği ve bireye güven duygusu verecek ilk durak olarak ele alındığını hatırlarsak, “rölâtivizm ve fundamentalizm aynı madalyonun iki yüzü gibidir” şeklindeki argümanları daha açık bir anlam kazanır. Fundamentalizmin özüne indiklerinde ise bu benzerlik ya da ilişki daha da belirginleşir. Bundan dolayıdır ki her iki seçeneğin de toplumsal dayanışmayı temelinden sarsabilme ihtimal ve potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Yazarların kendi ifadeleriyle söyleyecek olursak; “istikrarlı bir toplum için rölâtivizmin tehlikesi aşırı şüphencilik olurken, fundamentalizmin tehlikesi şüphenin hiç olmamasıdır”.¹⁴ Yine, kendilerinin ifadesine yakın bir biçimde belirtildiğinde rölâtivizm, “şüpheden şüphe etmemesi” bakımından fundamental bir nitelik arz eder. Berger ve Zijderveld’in önerisi ise her iki seçeneğin de yadsınarak daha “ılımlı” bir orta yol bulunması olarak özetlenebilir. Bu ise çalışmada daha çok “agnostik” bir pozisyon olarak değerlendirilmektedir. Agnostik tutumun sahip olduğu zayıflığın onun avantajı olduğu yönündeki ima, hakikat arayışının özünde şüpheli bir karakter olduğuna vurgu yapmak anlamına gelir. Bir anlamda sürekli olarak arayış içerisinde olmak, şüpheden beslenen bir yönelim olarak olumlanmaktadır. Bununla birlikte Berger ve Zijderveld’in yaklaşımında, söz konusu agnostik tutumun rölâtivizme varmasını engelleyecek sınırlar konusunda ise daha muğlak bir duruş sezilmektedir. Yine de rölâtivizm ve fundamentalizm arasında bir dünya görüşünün imkân bulmasını belirli ön koşullara bağlamaları, her ne kadar ütöpik bir tasarım olarak yorumlanabilirse de, ilkesel bir çerçeve çizmesi bakımından tartışmaya ve üzerinde düşünmeye değer bir yaklaşım olarak görülebilir.

Berger ve Zijderveld, belirledikleri ön koşulları şöyle sıralamaktadır:

- Tutulan pozisyonun özü ile daha çok marjinal yönleri arasında ayırım yapmak,
- Kendi geleneğinin modern tarihsel ve karşılaştırmalı araştırmasına açık olmak,
- Rölâtivizmi reddetmek ile fundamentalizmi reddetmek arasında bir denge kurmak,

¹⁴ Berger, Zijderveld, *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*, 93.

- İlgili dinî cemaat için şüphenin olumlu bir işlevi olduğunu kabul etmek,
- 'Öteki' olanın düşman şeklinde kategorize edilmemesi,
- Barışçıl tartışmaları sağlayan ve çatışmaları çözüme bağlayan sivil toplum kurumlarının oluşturulması ve çalıştırılması,
- Bir tercihi, sadece deneysel bir olgu şeklinde değil, aynı zamanda ahlâken istenen bir olgu olarak da kabul etmek.¹⁵

Berger ve Zijderveld'in önerileri, kesin inançlara ya da radikal şüphecilğe karşı bir reçete olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, modern toplumların içine düştüğü durum konusundaki teşhis ve söz konusu toplumların kültürel olarak farklılaşan karakterleri, önerilen reçetenin içeriğini ya da imkânlarını her bir toplum için ayrı ayrı gözden geçirmeyi gerekli kılacaktır. Onların bu önerilerinin merkezinde yer alan ve kendi ifadeleri ile liberal demokrasinin bir ideal tipi olan toplum tasarımı, şimdiye dek edinilen tecrübeler düşünüldüğünde, pek de güvenli bir liman niteliği kazanamayan bir hedef olarak görülebilir. Bir başka deyişle şu soruyu rahatlıkla yöneltmek gerekir: Hem rölâtivizmin hem de fundamentalizmin -kendiliğinden ya da yapay müdahalelerle- ortaya çıkmasına zemin hazırlayan yapısal dönüşüm süreçleri, zaten liberal demokrasiyi hedefleyen bir gayret ola gelmemiş miydi? Bunun ötesinde, özünde sürekli şüpheli bir tavrın mevcudiyetini gerektirdiği savunulan hakikat arayışının varacağı son aşamayı tavsif eden nitelikleri, liberal demokraside ve onun temin ettiği toplumsal düzende bulmak ne ölçüde mümkündür?

Batı merkezli düşüncenin bir eseri olduğunu savunduğumuz insan haysiyeti konusundaki evrensel ideale ya da insan hakları nosyonuna dair fazlaca duyulan güven, rölâtivizmin ya da onun karşısında konumlandırılan fundamentalizmin ortaya çıkardığı tehdit ve sorunları ortadan kaldıracak bir tasarım ortaya çıkarma konusunda, ister istemez liberal demokratik düzene yaslanacaktır. Fakat geçtiğimiz on yıllar içerisinde liberal dünya düzeni, onu arzulayan ya da ondan çıkar sağlayan güç odaklarının bizzat yönlendirmeleri ile özgürlükçü kamusal alanı aşama aşama dışlayan bir görünüm arz etmiştir. Tecrübe edildiği kadarıyla, söz konusu düzen, kitle yönetimine dönüşen ve kapitalizmin güdümünde bir medya anlayışıyla, tüketimcilik ideolojisiyle ve tek tip bir kültür hegemonyasıyla kendini var etmiştir. Bu açıdan, pratikte vardığı nokta itibarıyla bizatihi liberal demokratik düzen fundamentalizm ve rölâivizm gibi aşırılıkların ortaya çıkmasında başat rollere sahip olmuştur.

¹⁵ Berger, Zijderveld, *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*, 120-122.

Dahası, liberal demokrasinin 'asil şövalyeleri', Berger ve Zijderveld'in haklı bir biçimde eleştirdiği fundamentalizm ve rölâtivizmi siyasi, toplumsal ve ekonomik hedefleri açısından araçsallaştırmıştır. Bu anlamda, Berger ve Zijderveld'e siyasi ve toplumsal iktidarın etkilerini ve nüfuz etme potansiyelini ihmal ettiklerine yönelik temelden bir eleştiri yöneltilebilir.

Berger ve Zijderveld, bir öneri olarak sundukları ılımlılık siyasetini, liberal demokratik düzen bağlamında ele alarak, devlet, piyasa ve sivil toplum üçgeni üzerinden biçimlendirmektedir. Çalışmanın son bölümü kapsamında geliştirilen bu teklifin ilk ayağı olarak devlete bazı temel sorumluluklar yüklenmektedir. Devlet bu kapsamda, demokratizme, yani demokrasinin bir ideoloji olarak yaygınlaştırılmasını arzulayan projelendirmelere düşmeksizin, kurumsallaşmış bir muhalefetin denetim gücüne vurgu yapılarak, özgürlük ile insan haysiyeti bakımından düzenleyici bir mevkide tutulmaktadır. Piyasa ise sağın "dizginsiz rekabet anarşisine", solun da "aşırı devlet müdahaleciliğine" kapılmaksızın özgürleştirici dinamikleri açısından kritik bulunarak "ılımlılık siyasetinde" bir diğer sacayağı olarak görülmektedir. Son olarak, sivil toplum, devlet ve piyasa karşısında bireyi koruma, onları denetleme ve devlet ile piyasa arasında aracılık yapma işlevleri bakımından, dengenin muhafazasında üçüncü ayak olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, Max Weber'den mülhem sorumluluk etiği, kesin inançların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bir paradigma olarak görülen inanç etiğine tercih edilmekte ve aşırıya kaçmayan, kurumsallaşmış, hakikate mutlak bir şekilde teslim olmaksızın ya da onu inkâr etmeksizin inanmaya çağırın şüphenin kaynağı olarak olumlanmaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Berger ve Zijderveld'in yukarıda alıntılanan ön koşulları üzerine kültürel farklılıklar açısından düşünüldüğünde, neyin marjinal neyin öz, neyin öteki ve düşman neyin 'biz' olduğuna ilişkin referansımızın liberal demokrasi olması hususunda, fundamental ya da rölâivist odakların üzerinde uzlaşabileceği bir zeminin varlığından bahsetmek de oldukça zor görünmektedir. Ayrıca, liberal demokrasinin referans noktası olarak alınması ve Batı'da fundamentalizm kavramı mevzu bahis olduğunda akla gelen ilk şeyin İslâm ya da "İslâmcılık" olması, önerilen "ılımlılık siyasetinin" Batı merkezli bir form olmaktan öteye gidemediğini göstermektedir. Zira Sayyid'in belirttiği üzere bu konu açıldığında genel olarak "İslâmcı fundamentalizm örnekleri üzerinde

durularak fundamentalizm taze tutulmaktadır".¹⁶ Ne kadar kıymet verilirse verilsin, Berger ve Zijderveld'in önerdiği bu reçete, uygulanabilir bir seçenek olmaktan çok, ütöpik bir tasarım ya da oldukça istisnai bir durum arz edecek denli düşük bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Berger ve Zijderveld giderek daha uçlarda yaşamaya savrulan günümüz toplumlarına itidâl çağrısı yapmakta haklı olsalar da, "Şüpheye Övgü" kitabı, sunduğu tekliflerin bu tür zayıflıkları konusunda eleştirilebilir. Hem toplumsal ve siyasal iktidar odaklarının hem liberal ekonomik düzenin rahatlıkla fundamentalizmi de rölâtivizmi de araçsallaştırabildiğinin unutulmaması gerekir. Fundamentalizmin ve rölâtivizmin, şüpheye ve bir arada yaşamının erdemlerine ilişkin ahlâki birer tasarımları olmaması bakımından toplumsal uzlaşmaya karşı tehdit oldukları açıktır. Ancak, toplumsal çatışmaların kökenine dair güncel ve daha derin bir analiz, çalışma boyunca sürdürülen işlevselci yaklaşıma daha gerçekçi bir açıdan yaklaşmayı temin ederek katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- _____. *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Berger, Peter Ludwig ve Zijderveld, Anton C. *Şüpheye Övgü: Fanatikleşmeden İnançlarımızı Nasıl İfade Edebiliriz?*. çev. Kadir Canatan, Raşit Bal, Hasan Yar. İstanbul: Açılım Kitap, 2018.
- Berger, Peter Ludwig ve Thomas Luckmann. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*. çev. Mustafa Derviş Dereli. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- Berger, Peter Ludwig. "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine". *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse, 75-93. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- _____. "Sekülerizmin Gerilemesi". *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse, 11-32. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Gellner, Ernest. *Postmodernizm İslam ve Us*. çev. Bülent Peker. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- Hoffer, Eric. *Kesin İnançlılar*. çev. Erkil Günür. İstanbul: Plato Film Yayınları, 2011.
- Liotard, Jean Francois. *Postmodern Durum*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014.
- Sayyid, Selman. *Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*. çev. Ebubekir Ceylan, Nuh Yılmaz. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Zijderveld, Anton C. *Soyut Toplum*. çev. Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

¹⁶ Selman Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*, çev. E. Ceylan, Nuh Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 24.